

postavljaju pitanje društvene okoline ili odnosa discipline s nosiocima moći u društvu. Krivnju za nedovoljnu razvijenost primijenjene sociologije oni traže isključivo unutar svoje discipline, kao što i rješenja traže u drugačijem obrazovanju sociologa. Sama činjenica da su autori vrlo poznati sociolozi s aplikativnim i akademskim iskustvom, govori da je to zahtjev postavljen u okruženju gdje primijenjena sociologija ima svoje mjesto pod suncem i gdje se u stvari radi prvenstveno o stupnju, kvaliteti i smjeru njena bržeg razvoja. Ovo je samo dokaz i primjer kako se aplikativna sociologija nametnula i vrši pritisak na akademsku orijentaciju koja dominira u obrazovnom sistemu. Stara dilema o sociologu kao »servant of power« ili socijalnom kritičaru davno je napuštena u američkoj sociologiji. Postavljaju se nova pitanja i zahtjevi kako unaprijediti disciplinu da postane profesija, što znači da ima primjenu. Zavidan broj prezentiranih aplikacija ukazuje tek na činjenicu da su te mogućnosti nesagledive, jer se sve dešava u društvenom okruženju i ima svoju strukturu, uzroke i posljedice, te se dade razumjeti, popravljati i mijenjati.

Knjigu preporučujemo svakom sociologu kao i svima koje sociologija zanima. Ona nam omogućuje da vidimo neiscrpane mogućnosti profesije kojom se bavimo.

Željka Šporer

Vladimir Arzenšek

STRUKTURA I POKRET

Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1984; 141 str.

Knjiga je koncipirana u dva dijela. U prvom, »Radnici i klasna struk-

tura društva«, koji se sastoji od rezultata desetgodišnjih istraživanja, prikazan je položaj radnika u procesu rada, u radnoj organizaciji i u širem društvu. Izvršena je podjela na četiri socioprofesionalne grupe; to su radnici, administrativni službenici, stručnjaci i rukovodioci.

Struktura moći u našim privrednim poduzećima (distribucija nije promijenjena ni nakon institucionalnih promjena) pokazuje da je karakter socijalnog sistema organizacije oligarhijski. Industrijska birokracija dominira nad radnicima, samoupravnim organima i političkim organizacijama. O tome svjedoče i mišljenja članova radničkih savjeta (str. 11). Iz percepcije socioprofesionalnih grupa o vlastitoj nemoći vidimo da je veoma malen utjecaj radnika, tehničke inteligencije i kancelarijskih službenika na procese odlučivanja. Kod ovih je grupa prisutan i visok stupanj alijeniranosti, koji proizlazi iz stupnja slaganja sa stavovima o radu kao sredstvu preživljavanja, o novcu kao najvažnijoj nagradi i o radu kao nužnom zlu. Rezultati istraživanja također pokazuju prisutnost nekreativnosti, monotonije rada, malog zadovoljstva u poslu i slabe identifikacije sa poduzećem.

Iako je velika većina zaposlenih formalno učlanjena u sindikat, 90% nekvalificiranih radnika u istraživanju iz 1980/81, izjavljuje kako nisu članovi sindikata. Participacija rukovodilaca i stručnjaka u sindikatu mnogo je veća od ostalih dviju socioprofesionalnih grupa. Analiza percepcije različitosti interesa pokazuje da su interesi funkcionera sindikata usklađeni sa interesima uprave, nego sa interesima radnika. Polovica radnika misli da su njihovi interesi drukčiji od interesa funkcionera sindikata, a

tri petine do tri četvrtine radnika smatra da sindikat treba zastupati njihove interese nasuprot interesa rukovodstva poduzeća (str. 31).

Što se tiče položaja pojedinih slojeva u globalnom socijalnom sistemu, rezultati istraživanja percepcije distribucije moći pokazuju da državna i politička birokracija imaju dominantan, a participativne strukture (samoupravni organi i delegatski sistem) podređen položaj. Najmanju moć imaju radnici i seljaci (str. 35). Politička participacija je veoma niska, slično onoj u poduzeću. Mali broj radnika smatra da SK, SSRN, i sindikat zastupaju njihove interese u cjelini (str. 37). Skoro dvije trećine radnika u istraživanju 1980/81. je izjavilo da uopće nisu članovi Socijalističkog saveza. S obzirom na percepciju političke nemoći, uočava se destratifikacija socijalne strukture radne organizacije, jer se od radnika sa nesvršenom osnovnom školom do rukovodilaca sa visokom školom, svi osjećaju podjednako nemoćni da utječu na procese političkog odlučivanja.

U analizi strukture svijesti dobiveni su visoki stupnjevi slaganja sa stavovima koji su bili indikatori autoritarne orijentacije (stavovi su se odnosili na odgoj djece, položaj žene u društvu, podređenost pretpostavljenima). Sve grupe iskazuju autoritarnost, a najviše radnici. Na sličan način rezultati pokazuju visoku prisutnost neparticipativnosti, konzervativne svijesti, a i socijalne izolacije (str. 43). Rezultati proučavanja važnosti motiva pokazali su da su za sve četiri grupe dobri suradnici među najvažnijima, dok je stalno zaposlenje za sve, osim za rukovodioce, također veoma važan motiv. Radnicima je bitan motiv osobni dohodak, dok je

kod svih socioprofesionalnih grupa samoupravljanje kao motiv na posljednjim mjestima. Kod onih sa nižim osobnim dohocima i obrazovanjem, prisutne su egalitarne aspiracije i ekonomski antagonizam. Ispitana je i partikularistička orijentacija, preko stava o preferiranju korisnosti za vlastito poduzeće u odnosu na šire društvo, a i ekonomski utilitarizam (preko stava o visokom životnom standardu kao najvažnijem i konačnom cilju našeg društva). Ove su dvije orijentacije povezane sa autoritarnošću, neparticipativnošću i konzervativizmom (str. 56). Tako se stvorio zaključak o »sociopsihološkom sindromu« kojeg čine otuđeni rad, partikularizam i apolitičko shvaćanje socijalizma. Interesi radnika su rezultat profesionalne stratifikacije, a ona potiče od industrijske podjele rada. Sistem samoupravnih i revolucionarnih institucija nema realnu funkciju u formiranju životne orijentacije radnika (str. 58).

Posljednje poglavlje prvog dijela knjige odnosi se na radnike u štrajku. Istraživanje je obuhvatilo jedanaest industrijskih poduzeća, jedno građevinsko, jedan rudnik i jednu luku. Rezultati pokazuju da je većina radnika pokušala institucionalno riješiti konflikt, jedna četvrtina nije nikoga upoznala sa svojim zahtjevima prije štrajka. Radnici smatraju da većinom nitko nije raspravljao o njihovim zahtjevima, a onda kad jeste, to je najčešće bio radnički savjet i radne grupe. Uzroci štrajkova su uglavnom ekonomski. Četiri petine radnika tvrdi da je njihova akcija bila uperena protiv rukovodstva poduzeća, a nitko nije rekao da su se usprotivili samoupravnim organima. Ova je činjenica razumljivija zbog prije objašnjene strukture utjecaja u

poduzeću i dominantnog položaja rukovodstva (str. 61). Štrajk većinom završava već nakon prvog sastanka sa rukovodstvom, nakon što se obeća udovoljiti (potpuno ili djelomično) radničkim zahtjevima. Što je broj učesnika manji, i što su radnici više integrirani u socijalni sistem poduzeća, to će štrajk biti efikasniji. Kod onog dijela radnika kojem je samo djelomično udovoljeno, povećava se stupanj alijeniranosti. Velika većina radnika smatra i poslije štrajka da je bio opravdan. U štrajkovima sudjeluju skoro samo proizvodni radnici, i to najčešće nekvalificirani. Češće štrajkaju muškarci, pripadnici drugih jugoslavenskih naroda (istraživanja su vršena u Sloveniji, a ovaj podatak se objašnjava položajem koji radnici iz drugih republika imaju u profesionalnoj strukturi), te oni koji stanuju u gradu. Stav rukovodstva je najznačajniji za sudbinu štrajka, a to ponovo potvrđuje razlike između samoupravnih organa i rukovodstva poduzeća. Zapravo se u rezultatima istraživanja štrajkova često nalazi potvrda i čitav sklop povezanosti sa rezultatima istraživanja socijalne strukture i strukture svijesti. Tako se problem rascjepa između normativnog projekta i društvene stvarnosti pojavljuje ovdje u više svojih dimenzija.

Drugi dio knjige, »Pluralizam i hegemonija«, postavlja problem u širi teorijski okvir i pokušava dati odgovore na pitanja o njegovu rješavanju. Postavivši tezu o institucionalizaciji stratifikacije i autonomnim radničkim sindikatima kao mogućem rješenju problema, autor ubrzo dolazi do ključnog pojma pluralizma i njegovih različitih poimanja. Kako to da je politički pluralizam (koji bi omogućio neposrednu i autonomnu radničku akciju) nespojiv sa sistemom

»pluralizma samoupravnih interesa«? Odgovor je dan u stavu Josipa Županova: »pluralizam samoupravnih interesa« (kako ga je Kardelj formulirao) odnosi se na institucionalno priznate aktere samoupravnog sistema (radna organizacija, općina), i njima je dopušteno da u nekim granicama djeluju kao posebne interesne grupe. Međutim, to se ne odnosi i na socioprofesionalne i socioekonomske grupe, jer one nisu institucionalno priznate kao akteri unutar tog sistema (str. 86). Što je suština našeg »prelaznog razdoblja«, kako se to u ime anticipacije besklasnog društva budućnosti odbacuje težnja za institucionalnim priznavanjem stratifikacije? Vladimir Arzenšek se zbog ovakvih pitanja vraća na poznati dualizam građanskog društva i političke države, na Marxovu kritiku parlamentarizma kao osnov za koncepciju »pluralizma samoupravnih interesa«. Činjenice o kojima govore empirijska istraživanja, neprevladanost dualizma, problematičnost odnosa proizvođača i samoupravljača, ideološka elaboracija koja je pozvana da razlikuje empirijske i samoupravne interese, sve to govori ne samo o neprevladanosti isključivo političke emancipacije, nego i o njenoj nedosegнутosti (str. 89). Na djelu je dualizam političke oligarhije i masovnog društva atomiziranih pojedinaca. Sliku masovnog društva čine bližom podaci o niskoj političkoj participaciji i osjećaju nemoći građana da utječu na svoju sudbinu, a problem je pojašnjen kad se k tome priključi i Michelsova teorija »gvozdenog zakona oligarhije« (str. 91). Baš tu (u analizi političkih partija i sličnosti Lenjina i Michelsa) leži korijen problema — teorija partije kao paradigma, presudna za razvoj socijalizma. Tu

je ukotvljeno mnogo stvari: Lenjinove teze još iz 1902., pa koncepcija unošenja klasne svijesti izvana, organizacija profesionalnih revolucionara, centralistički principi, kolektivna spoznaja, ambivalentan odnos prema savjetima, proljeće 1921. kad je u krvi ugušen kronštatski ustanak i osuđena radnička opozicija na Deseatom kongresu. Nakon Lenjina, kao nastavak i produbljenje iste koncepcije marksizma, determinističke, teleološke, koncepcije proleterske klasne svijesti, autor navodi Lukacsa. Partija (koja je uvijek u pravu) jest zajednički nazivnik teorijskih postavki koje nalazimo kod oba mislioca u njihovim problematiziranjima društva, svijesti, države, diktature proletarijata, politike i ekonomije. Kao »drugu stranu« imamo prigovor Rose Luxemburg Lenjinu i T. Bottomore-a Lukacsu. Spontanost, političke slobode i inicijativa samih masa nasuprot centralizmu, monolitnosti, koncepciji »cilia koji opravdava sredstvo«, te dvije strane govore o povijesno dalekosežnom sukobu. Orwellijansko-Koestlerovska vizija, slika ostvarenja lenjinističke paradigme, kako je autor vidi, (a onda, slijedeći Kolakovskog, i barem dio Marxove paradigme), još je potkrijepljena s jedne strane Nietzscheom i s druge Hanom Arendt. Kritika metafizike uma i prikaz opsesivnosti deducirajućeg mišljenja u ideologijama, služe autoru kao ilustracija krajnjih konzekvenci jedne pozicije. Prateći u povijesti težnje i tendencije moguće je uočiti strukturu nasuprot pokretu, sistem partija nasuprot sistemu savjeta. Od sankilota i jakobinaca, do mase u Kronštatu i boljševika, sistem predstavnštva je gušio sistem akcije i participacije, partije su gušile savjete (osim kada im nije bilo potrebno)

(str. 132). Povezavši ovakav teorijski okvir sa rezultatima istraživanja, Arzenšek, oslanjajući se i na Županova, dobija u našoj stvarnosti dualizam socijalističke demokracije i diktature proletarijata, decentralizaciju i demokratski centralizam, samoupravljanje i jednopartijski sistem. Autor smatra da je prevladavanje moguće samo kroz sve veću autonomiju sindikata i Socijalističkog saveza, potaknutu od strane socijalnog pokreta.

Benjamin Perasović

Veljko Rus i Vladimir Arzenšek

RAD KAO SUDBINA I KAO SLOBODA

Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
1984; 499 str.

Bogato područje izučavanja sociologije rada do danas je, u mnogo čemu već iscrpljeno različitim istraživanjima i pokušajima rješavanja pojedinih problema rada. Sigurno je međutim da samo bogatstvo područja stvarnih i mogućih problema za izučavanja ljudskog rada, i pored velike iscrpljenosti, ostavlja mnogo mogućih kombinacija interpretacije već istraženog, sintetičkih sagledavanja pravaca i pojedinih autora, osvjetljavanje dosadašnjih problema iz drugih aspekata kao i na genezu pojedinih problema u njihovom razvoju te tendencije u kretanju rada kao šire ljudske aktivnosti u uvjetima suvremenog društva. Naravno, to još uvijek ne znači da se ne bi našlo i koje neistraženo ili nedovoljno objašnjeno polje rada, ako ne po vrsti istraživanja, onda barem po rezultatima do kojih istraživači dolaze.